

BOGBINDSUNDERSØGELSER
I DET KGL. BIBLIOTEKS SAMLINGER

I: DANSKE BOGBIND OG BOGBINDERE CA. 1650-1710

AF

INGRID ILSØE

Grunden til Det kongelige Bibliotek blev som bekendt lagt af Frederik III. Ialt erhvervede han fire privatbiblioteker: Mogens Friis' (som ovenfor påvist), Joachim Gerdorffs, Laurids Ulfeldts og Peder Scavenius'. Disse biblioteker udgør sammen med de bøger, der i forvejen fandtes fra Frederik III's forfædre på Københavns slot og hans egne bøger, grundstammen i biblioteket. Senere kom så dels tilvækst af andre samlinger og dels tilvækst af enkelte bøger, erhvervet af Frederik III's efterfølgere enten ved køb og gave eller som i Det gottorpske Biblioteks tilfælde ved krigsbytte. Det siger sig selv, at med tilvækst fra så mange sider, var bøgernes indbinding af meget forskellig art. Særligt fint indbundne var ofte de gaveeksemplarer, som kongerne fra tid til anden fik overrakt, mens der blev tilstræbt ensartethed ved de bind, som Frederik III og hans efterfølgere lod deres nyindkøbte bøger indbinde i. Det kgl. Bibliotek rummer derfor ikke overraskende eksempler på de fleste ældre hovedtyper inden for bogbindskunsten, og suppleret med Universitetsbibliotekets samlinger er der gennem tiderne her akkumuleret den største og mest repræsentative samling af danske bogbind, som findes nogetsteds.

Det rige studiemateriale har naturligvis været benyttet af historiske bogbindsforskere som Anker Kyster, Sofus Larsen, Carl Roos og Karsten Christensen, men der er stadig store lakuner i den forhåndenværende viden om det danske bogbinds historie. Det gælder i almindelighed tiden ca. 1650-1730, og i særdeleshed gælder det spørgsmålet om, hvem der har indbundet hvad. Bogbindersignaturer forekommer meget sjældent, og da bogbinderregninger først bliver almindelige i arkivmaterialet, der er bevaret efter ca. 1730 - og udnyttet i Anker Kysters og

Sofus Larsens værk fra 1930 om *Eighteenth Century Bookbindings* – må en undersøgelse af danske bogbind og bogbindere løbe ad to hovedspor, dels ved at holde for øje, hvilke københavnske og evt. andre bogbindere, der virkede i tidsrummet, dels ved at finde så vidt muligt daterbare bind af dansk oprindelse i samlingerne. Det sidste er ikke mindst vigtigt, og formålet er her først og fremmest at fremdrage og præsentere en række hidtil upågtede bind, så at de kan blive tilgængelige for mere professionelle forskere af stilhistoriske sammenhænge, bogbindernes stempelmateriale m.v. Forsåvidt er der tale om nogle foreløbige strejftog, som agtes fortsat i nogle følgende undersøgelser frem til slutningen af 1700-tallet.¹

Bogbinderne ca. 1650–1710

I perioden op til 1728 fandtes der i København fra ca. 7 til 10 bogbindermestre. Lavets ældste bevarede dokument fra 1664 er således underskrevet af 7 bogbindermestre: oldermændene Hans Schal, Jens Peters, Frantz Felderman, Jacob Peters, Caspar Arlødt, Christian Eckhorst og Jacob Mentzell. Og i mandtalslisterne fra 1659 forekommer følgende bogbindere: Casper Bogbinders Enke (s. 20 og 87), Casper Arlødt (s. 23 og 92), Jakob Bogbinder (s. 42 og 107), Frans Feldermand (s. 45 og 112), Christen Jensen Bogbinder (s. 48 og 116), Maren Bogbinder, enke efter Jens Christensen (s. 48 og 116), Hans Schall (s. 52 og 118), Peter Nielsen (s. 52 og 119), Nikolaj Bogbinder (s. 74 og

¹ Den vigtigste litteratur om danske bogbind før ca. 1800 er: Anker Kyster: *Bookbindings in the public collections of Denmark*. Vol. I: The Royal Library Copenhagen. 1938 [med afbildninger af enkelte danske bogbind]; Carl Roos: Om nogle signerede og nogle ikke signerede danske Bogbind fra det 16. Aarhundrede, i: *Bogvænnen* 1929 s. 115–148; Carl Roos: Om nogle vaaben- og portrætprydede danske Bogbind fra Slutningen af det 16. Aarhundrede, i: *Bogvænnen*, Ny Række III, 1948, s. 134–177; Karsten Christensen: Christoffer Schrodt – en dansk bogbinder fra Frederik IIs tid. Et tilskrivningsforsøg, i: *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger* (herefter forkortet *F & F*) XXIV, 1979, s. 37–62; Sofus Larsen: Dansk Bogdekoration fra Tiden omkring 1700, i: *Skønvirke* X, 1924, s. 113–128 [væsentligt på grundlag af bøger i Universitetsbiblioteket]; *Danish Eighteenth Century Bindings. 1730–1780*. 102 Plates with an Introduction by Sofus Larsen and Anker Kyster. 1930. – Desuden nogle udstillingskataloger, først og fremmest: *Kunsthåndværks og Kunstindustri Museet i København. Udstilling af gamle Bogbind indtil 1850*. Det danske Kunstindustrimuseums Udstilling 1906 udg. af Museet med en Indledning af Emil Hannover. 1907; *Historiske og moderne Bogbind udstillede af Universitetsbibliothek i Forening med Bogbinderlauget og Teknologisk Institut*. 1924.

77), Christian Eckhorst (s. 48, 50 og 117). Christian Eckhorst døde 1679 og blev efterfulgt af sønnen Urban Eckhorst, død 1697, mens en datter af Casper Arlodt formentlig ægtede bogbinder Johan Kruse, der virkede ca. 1688-1716.²

I 1723 var der 10 mestre, 8 svende og 8 lærlinge i København.³ En af bogbinderne havde gerne titlen 'kongens bogbinder' eller senere 'hofbogbinder', d.v.s. han indbandt løbende regnskabsbøger, protokoller og lignende for kancelliet og rentekammeret. Desuden tog han sig af at indbinde bøger, skaffe papir og lave Futteraler og lignende for kongen og hoffet, men han var ikke nødvendigvis den eneste bogbinder som kancelliet og hoffet benyttede. En anden af byens bogbindere havde fast arbejde som bogbinder for Universitetet.⁴

I 1664 lod Frederik III Peder Schumacher indkalde to franske bogbindere, *Jean Michel* og *Kasper Michelot*, for at indbinde bøger, som kongen havde samlet i sit bibliotek. De kom begge fra Lyon, men havde i 5 år arbejdet i Paris.⁵ Det er ikke meget man ved om dem, men 13. 5. 1668 fik de bevilling på at beholde bindene, der blev taget af de bøger, de omindbandt.⁶ Og da de samme år åbenbart havde klaget over, at den pris for at indbinde bøgerne, som deres kontrakt lød på, var for lav, fik Peder Scavenius og Hans Mule 17. 7. 1668 i opdrag at forhandle en ny kontrakt med dem, 'efftersom woris frandsche bogbindere sig vnderdanigst beklager, at de icke for dend nu med dennem betingede priis lengere vden deris største schade kunde arbeyde ...'. Den nye kontrakt skulle selvfølgelig være til kongens fordel, men samtidig sikre at bogbinderne fik en rimelig pris for indbindingen af bøgerne uanset formatet, så de ikke længere havde grund til at beklage sig.⁷ Om det var fordi kontrakten alligevel ikke viste sig at være tilfredsstillende, får stå hen, men to år efter, 20. 7. 1670, fik Kasper Michelot pas til hjemrejse, mens Jean Michel fortsatte arbejdet til 1674. Den sidste udbetaling til

² Carl P. Nielsen og R. Berg: *Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar*, 1926, s. 50f (hvortil kommer to franske bogbindere, som ca. 1664-73 arbejdede på KB); *Kjøbenhavns Borgere 1659*, udg. ved E. Marquard, 1920; Albert Fabritius i *Helligaandskirken i København*, udg. ved Bjørn Kornerup, 1949, s. 173.

³ O. Nielsen: *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid*, 1884, s. 275.

⁴ H. Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 I*, 1879, s. 292f.

⁵ E.C. Werlauff: *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i København*. 2. forøgede Udg. 1844, s. 48.

⁶ Rigsarkivet: Danske Kancelli C 6, Sjællandske Registre 13.5.1668, nr. 153.

⁷ *Kjøbenhavns Diplomatarium*, udg. af O. Nielsen, VI, 1884, s. 472-73.

ham for indbinding af bøger er fra juli 1674.⁸ De to bogbindere anslås at have indbundet og omindbundet op mod 2.000 bøger, hovedsagelig folianter.

De blev afløst af *Wolfgang Lamprecht*, der 14.2.1673 fik bestalling på at være bogbinder ved 'woris Bibliotheca' og 11.11.1674 bestalling på at være kongens bogbinder.⁹ Sidstnævnte hverv overtog han efter sin fader Martin Lamprecht, der på grund af 'alder og stor svaghed' ikke kunne bestride dette arbejde mere, efter at have varetaget det siden 1664. Faderen Martin Lamprecht havde 12.11.1664 og 3.1.1665 fået bestalling som hof- og kancellibogbinder „istedetfor vor afd. Bogbinder“ [Jørgen Holst]. At han også drev boghandel, fremgår af et lille tryk, Justus Geo. Schottel *Eigentliche und sonderbare Vorstellung des jüngsten Tages und darin künstig-verhandenen Wunder-Gerichts Gottes* [1670], af hvilket også hans adresse fremgår.¹⁰ Kongens bogbinder skulle for Kancelli og Skatkammer 'indbinde bøger og andet ... [til] en billig betaling', og tilslutning til dette fik Wolfgang Lamprecht et par andre privilegier, dels efter ansøgning ret til en bod ved Skatkammeret, hvor han kunne have sit værktøj nemmere ved hånden, når han arbejdede for Kancelliet, og dels at alle fremmede bogbindersvende, som ankom til København og søgte arbejde først skulle melde sig hos ham eller af oldermanden skulle sendes til ham, så han kunne disponere over den fornødne arbejdskraft.¹¹ Af nogle regninger, som findes i Rigsarkivet, fremgår det desuden, at han i årene 1683–84 har indbundet bøger for kronprinsen, den senere Frederik IV. I de regninger nævnes nogle bøger, som det ikke har været muligt at identificere med eksemplarer, som nu findes i Det kgl. Bibliotek.¹²

⁸ A.D Jørgensen: *Peter Schumacher Griffenfeld I*, 1893, s. 499; Chr. Bruun: *Det store kongelige Bibliotheks Stiftelse under Kong Frederik den Tredie og Kong Christian den Femte*, 1873, s. 63f; *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid*, udg. ved Emil Marquard, 1918, s. 70, 99 og 118.

⁹ Lamprechts bestalling som KBs bogbinder 14.2.1673 i Rigsarkivet: Danske Kancelli C 6, Sjællandske Registre 1673 no. 42 og som hofbogbinder sammesteds 1674 no. 334.

¹⁰ Rigsarkivet: Tyske Kancelli, Indre Anliggender, Patenten 1664–65, A 10; jvf. P.M. Stolpe: *Dagspressen i Danmark I*, 1878, s. 176; hans forrretning lå 'bey der H. Drefaltigkeits Kirchen in der explicirten Bibel'.

¹¹ *Kjøbenhavns Diplomatarium* (note 7) VI, 1884, s. 655 og 700–701.

¹² Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Christian V.s Børn. Kronprins Frederik [IV]. Bilag til Deputatpengeregnskaber 1683 bilag nr. 90 og 1684 bilag nr. 107.

I årene 1689–91 var Lamprecht oldermand.¹³ Han havde en ejendom i Lille Kirkestræde ved Nikolaj Kirke, som i grundtaksten 1689 er vurderet til 550 rigsdaler.¹⁴ Som så mange andre bogbindere ernærede han sig også som boghandler og forlægger. Han har f.eks. udgivet Georg Grefflingers *Ethica Complementoria. Das ist: Complementir Büchlein* (Kbh. 1674) og en samling salmer og bønner i to udgaver (1679 og 1683), hvor det i den sidste oplyses, at hans forretning havde 'Christierni 4. Bibel' som udhængskilt. I årene 1680–82 udgav han også almanakker, og 1694 fik han privilegium på desuden at sælge bøger i Norge.¹⁵ Han er død senest 1710.¹⁶

Wolfgang Lamprecht har således været virksom i godt 35 år, men det er desværre uvist, hvortil længe han har stået i kongens tjeneste. I 1691 fik nemlig bogbinder *Gottlob* (eller Gottlieb) *Schön* bestalling på at være kongens bogbinder, mens Lamprecht var bortrejst.¹⁷ Dvs. han skulle indbinde bøger for kancelliet etc., hvorimod det ikke oplyses, om han ligeledes skulle være bogbinder for Det kgl. Bibliotek, hvad Lamprecht som ovenfor anført udtrykkeligt havde fået bestalling på. Det sandsynlige er vel, at Schöns bestalling i dette tilfælde har sigtet på begge funktioner i Lamprechts fravær, men spørgsmålet er så, hvad der skete, da Lamprecht senest 1694 var vendt tilbage til København.¹⁸ Man kunne formode, at han da havde overtaget sine tidligere funktioner, siden Schön ikke ses at have fået ændret sin midlertidige bestalling. På den anden side er det Schöns navn der dukker op i det senere, ganske vist meget sparsomme, regnskabsmateriale over bøger indbundet for kongen, og 1712, da Martinus von Fenden fik bestalling som 'Hofbogbinder', nævnes Schön som hans forgænger i jobbet.¹⁹ Alt i alt er det

¹³ Carl P. Nielsen og R. Berg (note 2) s. 183.

¹⁴ *Kjøbenhavns Diplomatarium* (note 6) III, 1877, s. 669.

¹⁵ Anders Malling: *Dansk Salmehistorie* VIII, 1978, s. 147f; Camillus Nyrop: *Bidrag til den danske Boghandels Historie* I, 1870, s. 207 note 2; Rigsarkivet: Danske Kancelli C 6, Sjællandske Registre 11.12. 1694 nr. 188.

¹⁶ Københavns Stadsarkiv: Bogbinderlav, 9 Gesellenbuch s. 99.

¹⁷ Schöns bestalling i *Kjøbenhavns Diplomatarium*, (note 7) VII, 1886, s. 366f.

¹⁸ Nielsen og Berg (note 2) s. 62 note 1.

¹⁹ Rigsarkivet: Danske Kancelli D 18, Sjællandske Registre 22.7.1712, nr. 156: Konfirmation for Martin v. Fenden på at være hofbogbinder i den 'forige ved Døden afgangne bogbinder Gotlob Sköns sted'.

nok rimeligt fortsat at opfatte Schön som bibliotekets bogbinder efter 1694.²⁰

Om Schön vides ikke meget. Han blev mester 1684, og 1685 begyndte han at indbinde bøger for kronprinsen, den senere Frederik IV. Som det fremgår af en af bogbinderlavets bøger havde han senest 1688 ret til at kalde sig 'Hans Kgl. Højhedes Privilegerede Bogbinder'.²¹ I Rigsarkivet er der bevaret en række regninger for bøger indbundet for prinsen frem til 1699.²² Regningerne er i ret dårlig stand, men i nogle tilfælde har det været muligt at identificere bøgerne, idet det ved hjælp af en håndskrevet katalog over kronprinsens bibliotek affattet 1694 lader sig gøre at verificere de pågældende titler og herudfra opspore enkelte endnu bevarede eksemplarer i Det kgl. Bibliotek. Schön har f. eks. indbundet Georg Krekwitz *Richtige Beschreibung des ganzen Königreichs Hungarn* (1686) og *Hungarisch-Türckisch Chronik* (1685), begge i brunt bind med gulddekoration på ryggen og med kronprinsens kronede spejlmonogram i oval ramme midt på for- og bagside.²³ Ligeledes registreret i katalogen er prins Frederiks eksemplar af *Alterbogen*, trykt 1688. Dette er bevaret i et bind udsmykket i forgyldning med to brede rammer forbundet med hinanden i hjørnerne med skrå borter og midterfeltet dekoreret med kroner i hjørnerne og prinsens spejlmonogram i midten. Om bindet har været udført af Schön kan dog være tvivlsomt, fordi nøjagtigt den samme udsmykning findes på et bind med Christian Vs monogram, og kongen ikke i årene omkring 1688 vides at

²⁰ Således også i Albert Fabritius: *Det Kongelige Biblioteks Embedsmænd og Funktionærer 1653-1943*, 1943, s. 182. Fabritius' oplysninger om de to bogbinderes ejendomsforhold stemmer iøvrigt ikke overens med, hvad der meddeles i H.U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728*, I: Øster Kvarter, 1943, s. 57.

²¹ Carl P. Nielsen og R. Berg (note 2) s. 62 note 1.

²² Regninger fra Schön findes i Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Christian Vs Børn. Kronprins Frederik [IV], Bilag til Deputatpengeregnskaber fra årene: 1685, bilag 51: 14 bøger; 1687, bilag 48: 20 poster; 1688, 3.1, bilag mellem bilagene 50 og 60: meget defekt; 1690, bilag 33: 16 poster; 1691, bilag 45: 13 poster; 1698, 4.4. kun beløbet. 1699, jan. no. 25 kun beløbet.

²³ KBs arkiv, E 14, 'Catalogue Des livres Qui sont dans la Bibliotheque de son Altesse Royale', udarbejdet af F. Hohendorff, 1694. – De 2 bøger forekommer i katalogens oktavafsnit nr. 4: *Hungarisch-Türck. Chronik*. 1685 og nr. 7: Georg Krekwitz: *Beschreibung der ganzen Königreichs Hungarn*. 1686, og i Schöns regninger i Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Christian Vs Børn. Kronprins Frederik [IV], Bilag til Deputatpengeregnskaber 1688, 3.1, bilag mellem bilagene 50 og 60.

have benyttet Schön.²⁴ Men muligheden foreligger, og det har i denne sammenhæng interesse, at bindet om kronprinsens katalog, som Schön formentlig har leveret, er udsmykket på samme måde, omend til dels med andre stempler og med et kronet F i midterfeltets hjørner i stedet for en krone. De to bind vises som fig. 1-2.

Fra årene 1704-10 er der bevaret regninger fra Schön for bøger indbundet for kongen, men ingen af disse indeholder titler, som det har været muligt at identificere med bøger i Det kgl. Bibliotek.²⁵ De fleste af bøgerne til kronprinsen og til kongen blev i følge regningerne indbundet i franskbind, en mindre del i pergament og diverse småbøger i tyrkisk papir. Franskbind vil i tidens sprogbrug sige et solidt hellæderbind uden anden udsmykning end i det højeste en gulddekoration på bindets ryg og måske, men ikke nødvendigvis, et monogram midt på siderne og en guldbort langs kanten. Altså – som de to nævnte bøger om Ungarns historie – bind, der på ingen måde er kostbare eller prangende. Prisen på franskbind svingede fra 1 mark 14 skilling til 3 mark, alt efter om der var ekstra udsmykning som guldsnit og spænder eller bindebånd. Pergamentbind kostede det samme. Kun en enkelt gang i kronprinsens regnskab forekommer der i 1690 en udgiftspost til indbinding af en foliobibel i rødt saffian (dvs. maroquin) med håndforgyldning og store beslag til en pris af 11 rigsdaler 3 mark. Eksemplaret findes ikke i Det kgl. Bibliotek og kan være gået til ved Det kongelige Håndbiblioteks brand i 1794.

Schön har udover bøger også har indrammet kobberstik og lavet brevfutteraler.²⁶ Bøger indbundet specielt til Det kgl. Bibliotek forekommer ikke i regningerne. Den sidste regning fra ham er dateret 12.11.1710, og han må formodes død i peståret 1711.

Yderligere to bogbindere skal nævnes her, fordi de senere vil dukke op, Andreas Lyman og Jørgen Gade. *Andreas Lyman* var mester fra 1690 og var i årene 1691-93, 1703-07 og 1715-19 oldermand. Fra 1695 til 1727 blev g svende udlært hos ham, bl.a. hans to sønner, Peter Lyman

²⁴ Bindet med Christian Vs monogram findes i H.M. Dronningens Håndbibliotek og er afbildet i: *Historiske og moderne Bogbind* (note 1) s. IV.

²⁵ Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Partikulærkammeregnskaber 1704, bilag nr. 90; 1707, nr. 111 og nr. 115; 1710, bilag nr. 271.

²⁶ Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Partikulærkammeregnskaber 1710, bilag 271: et brevfutteral til 1 rigsdaler og rammer til 2 store kobberstik til 1 rigsdaler. Senere i 1700-tallet var bogbinderen Andreas Lyman tillige hoffutteralmager.

Fig. 1. Alterbog, Kbh. 1688. 4to. Bind i sortbrunt kalveskind med forgyldt dekoration.

Fig. 2. Kronprins Frederik [IV]s bogkatalog. 1694. Det kgl. Biblioteks arkiv, E 14 4to.
Bind i lysebrunt kalveskind med forgyldt dekoration.

10.10.1714 og Andreas Lyman 23.8.1717. Han levede endnu 1728.²⁷ Af bevarede regninger fremgår det, at han har udført en del bogbinderarbejde for Frederik IV og kronprins Christian (VI).²⁸ Bl.a. har han i fællesskab med Gottlob Schön og Jørgen Gade indbundet Frederik IVs Salvingsakt, hvorom mere nedenfor.

Jørgen Gade blev udlært som svend 20.3.1684 og var oldermand i årene 1697 til 1701. Han ejede Fiolstræde matr.nr. 175 fra 1686 til 1722 og desuden fra 1701 til 1705 matr.nr. 177 i samme gade. Han udlærte 2 svende og i årene 1691 til 1710 havde han 12 tilrejsende svende i sit brød.²⁹ Udover et regnskab for hans deltagelse i indbindingen af Frederik IVs Salvingsakt synes der ikke bevaret regninger fra ham til kongen.

Nogle bogbind ca. 1650–1710

Bindene, som Frederik IIIs 2 franske bogbindere indbandt bibliotekets bøger i, er velkendte. De var ensfarvede brune 'franskbind', af kalve- eller fåreskind, hvis bindsider var stænket med sort farve, og hvis ryg var dekoreret i håndforyldning. Rygdekorationen forekommer i to forskellige versioner. I den ene og mest almindelige findes Frederik IIIs monogram i ryggens øverste felt og som regel bogens titel i andet felt, mens de øvrige felter består af midt- og hjørnestempler. I den anden version er rygfelterne – med eller uden titelfeltet – tæt dekoreret med små spiralstempler. Snittet var stænket med rød farve.³⁰

Andre bindudsmykninger forekommer om bøger, der er indgået som personlige håndeksemplarer, f. eks. bibler, salmebøger og almanakker, eller bøger, som kongen og hans familie har modtaget som

²⁷ *Danish Eighteenth Century Bindings* (note 1) s. 34; Carl P. Nielsen og R. Berg (note 2) s. 183; Carl P. Nielsen: *Efterladte optegnelser til det danske bogbinds historie*. NKS 2412 fol; *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728*. Kbh. 1904, s. 229 eller s. 241.

²⁸ Rigsarkivet: Partikulærkammeret. 38. Partikulærkammerregnskaber, 1716, bilag nr. 150; 1727, nr. 333 (bilag haves ikke). – Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Kong Frederik 4.s Børn. Kronprins Christian. 32. Deputatpengeregnskaber 3.11 1710, bilag nr. 31; 18.3. 1714, bilag nr. 5; 31.12. 1714, bilag nr. 60; 18.1. 1717, bilag.

²⁹ Carl P. Nielsen: *Efterladte optegnelser* (note 27); Carl P. Nielsen og R. Berg (note 2) s. 183; H.U. Ramsing: (note 20) VI, 1979, s. 133f.

³⁰ Afbildet i Harald Ilsøe: *På Papir, Pergament og Palmeblade ... Skatte i Det kongelige Bibliotek*, 1993, s. 49f.

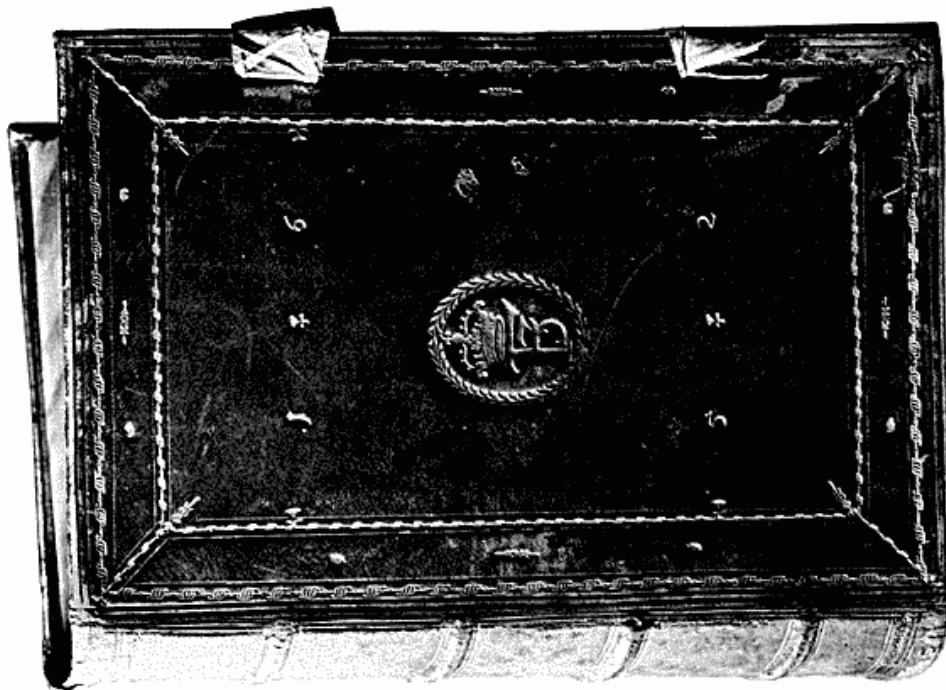
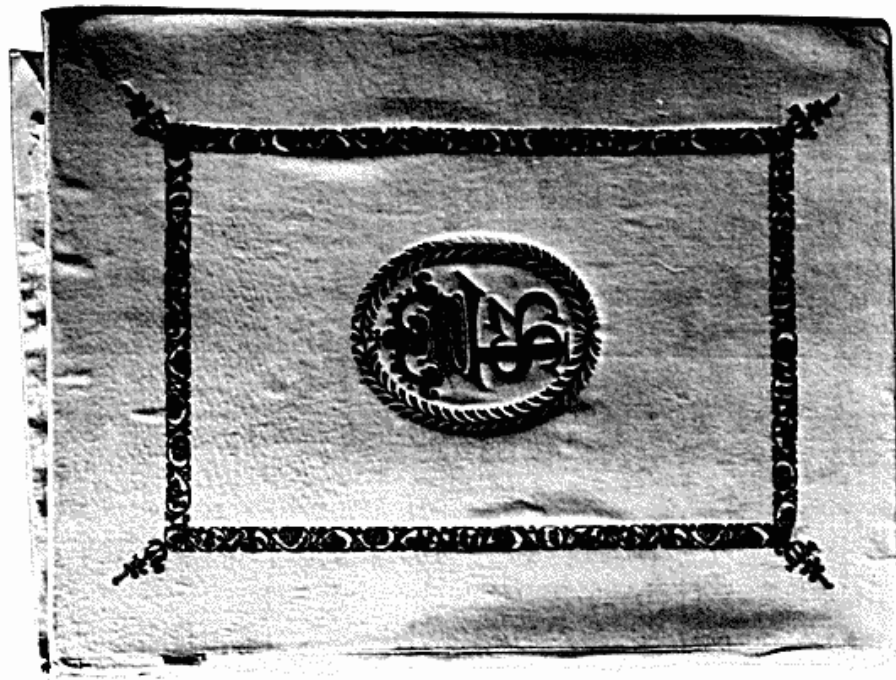
gaver. Ikke sjældent er boggaverne af giverne blevet forsynet med bind af f.eks. fløjl, atlask eller silke, der fra gammel tid ansås for passende materialer til kongelig brug. De er ofte i farverne rødt, blå eller sort, men grønt, og sågar gult forekommer også. I rødt fløjl f. eks. Jesper Brochmands *Den Stormectige Høybaarne ... Herris, HerFriderich dend Tredies ... Kongelige Kronings ... Korte Beskriffuelse* (1650); Gunde Rosenkrantz' *Tela*. (1660); i blegrødt fløjl Thomas Bartholins *Panegyricus Friderico Tertio ... 1660 dictus*,³¹ i grøn silke er bl.a. P. Vermehrens trykte lykønsning til Christian V 1692, se nedenfor.

Disse stofbind kan være uden eller med dekoration, i sidste tilfælde f.eks. med kongens kronede monogram i guldtryk og måske med en enkelt bort langs kanten, eller de kan være broderet med sølv- eller guldtråd, indlagt med perler eller forsynet med sølvbeslag. Alt for hyppigt ses bindene i dag berøvet deres ædle, men upraktiske prydelser, som regel vel fordi det har fristet til tyveri. F. eks. foreligger et dedikationseksemplar til Christian V af Dorothea Engelbretsdatters *Sjælens Sangoffer*, 1685, indbundet i sort fløjl uden prydelser. Da Jacob Langebek beskrev bindet ca. 1750 så det anderledes ud, idet det var 'med Sølvspænder, udi hvert af hvilke sidder tre hvide Perler, og paa hver af Siderne er Kong Christian den Femtes Navn sat udi Cipher med Krone over af hvide ægte Perler, smaa og store'.³²

En lille gruppe bind fra Frederik III's tid kendetegnes ved at være udsmykket med kongens eller kongens og dronningens forbogstaver (FS) omgivet af en oval løvkrans i forgyldning på for- og bagperm. Bindmaterialerne er forskellige – skind, pergament, silkeatlask og fløjl – og da flere bogbindere kan have rådet over dette ornamenteringsmateriale, er det næppe muligt at tilskrive disse bind til en enkelt bogbinder, omend forekomsten af udsmykningen på en regnskabsprotokol i kancelliet indicerer, at i hvert fald kongens bogbinder Martin Lamprecht har benyttet det. Interessant er imidlertid, at udsmykningen øjensynlig har to funktioner. Som nedenstående liste over forefundne eksemplarer indicerer, har den dels været brugt til bind om eksemplarer dediceret til kongen eller dronningen, altså været bestemt til at udgøre kongens (og dronningens) bindexlibris, dels som ren udsmykning, formentlig af et mindre antal eksemplarer bestemt til gavebrug.

³¹ Jvf. regnskabet for indbindingen, citeret i Axel Garboe: *Thomas Bartholin II*, 1950, s. 27.

³² [Suhms] *Samlinger til den danske Historie* I:3, 1780, s. 185.

Bind med Frederik 3s eller Frederik IIIs og Sophie Amalies monogram i løvkrans på permen:

Forf., titel, trykår	Trykt dedik. til	Håndskr. dedik. til	Bind-materiale	Monogram
Andæctige Korte Huus ... Kircke Bønner. Kbh. 1649. 8°.	Ingen	Ingen	Maroquin, sort	FS3
Bagge Wandel: Det Vaagendis Øye. Kbh. 1649. 8°.	Fred. III	Ingen	Fløjl, grønt	F3
Schriff Calender Kbh. 1650. 8°.	Ingen	Ingen	Maroquin, rødt	FS3
Gabriel Ackeleye: Oversæt. af Thomas Brown: Pseudo-doxia epidemica. 1652. Gammel kgl. Samling 218 fol. Se fig. 3.		Fred. III	Kalveskind, lysebrunt	F3
B. de Rebolledo: Selvas Danicas. Kbh. 1655. 4°. ³³ Se fig. 4.	Sophie Amalie	Ingen	Pergament	FS3

³³ Foruden dedikation til Sophie Amalie er bogen også forsynet med et kobberstik af dronningen. Følgende eksemplarer har samme udsmykning på pergament: a) KB, eks. i hovedsamlingen – b) KB, eks. i Hielmstiernes saml. – c) Uppsala Universitetsbibl., eks. omtalt i O. Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyten* II, Upps. 1920, s. 237 note 6 – d) Eks. omtalt i *Fortegnelse over den af Dr. phil. Carl Ferdinand Allen, ..., efterladte Bogsamling* ... Kbh. 1872, nr. 3949. – e) Et tidligere svensk eget eksemplar udbudt til salg 1967 er omtalt i C.J. Ballhausen og Paul Johansen: *Thesaurus Librorum Danicorum. 17. århundrede*, 1990, nr. 611. – Eks. i Universitetsbibliotekets saml. er i et senere bind med indklæbet exlibris „Ex Donatione Regia An. MDCCXXX”.

På modstående side: Fig. 3. Gabriel Ackeleyes oversættelse af Thomas Brown: Pseudo-doxia epidemia. 1652. Gammel kgl. Samling 218 fol. Bind i lysebrunt kalveskind med forgyldt dekoration og lyseblå bindebånd. – Fig. 4. B. de Rebolledo: Selvas Danicas. Kbh. 1655. 4to. Hvidt pergamentbind med forgyldt dekoration.

Forf., titel, trykår	Trykt dedik. til	Håndskr. dedik. til	Bind- materiale	Monogram
Thomas Bang: <i>Observationum Philologicarum</i> . I-II. Kbh. 1637.	Ingen	Fred. IIIs Kgl. Bibl.	Maroquin, rødt	F3
Thomas Bang: <i>Oliva sacræ pacis</i> . Kbh. 1657. Fol. ³⁴	Ingen	Fred. IIIs Kgl. Bibl.	Maroquin, rødt	F3
Thomas Bang: <i>Coelum orientis</i> . Kbh. 1657. 4°. Det kgl. Bibliotek. Sthlm. ³⁵	Jesus	Karl Gustaf af Sveriges Bibl.	Skindbind, rødt	F3
Arrebo: <i>Hexameron</i> . 1661. 4°. ³⁶	Fred. III	Ingen	Fløjl, rødt	F3
Joh. Munthe: <i>Heliconis arctoi trias caballina</i> . Kbh. 1662. Fol.	Digtene skrevet til Fred. III, Sophie Amalie og kronprins Christian	Ingen	Atlask, lyseblåt	F3
Torfæus: <i>Series Dynastarum .. 1664</i> Gammel kgl. Samling 2449 4°.		Fred. III	Maroquin, brunt	F3
Rigsarkivet. RTK Rentemester- regnskaber 216.28 Indtægt for 1665-1666 fol.		Ingen	Kalveskind, brunt	F3
Hird-Skraa ... af Jens Dolmer. Kbh. 1666. 4°.	Fred. III	Ingen	Kalveskind, mørkebrunt	F3

³⁴ Tvillingebind, der også rummer samme forfatters *Phosphorus Inscriptionis*. Kbh. 1657.

³⁵ Eksemplaret har på forsatsbladet en håndskrevet dedikation dateret 6.3. 1658 fra forfatteren til Carl Gustavs kongelige bibliotek og findes i KB, Stockholm. Forsats-

1666 lod boghandleren Christian Cassube fremstille et gaveeksemplar til Frederik III på stort papir af Jesper Brochmands postil, *Sabbato Sanctificatio*. I eksemplaret er normaludgavens trykte dedikation fra Cassube til Erik Krag udskiftet med en speciel trykt dedikation til kongen, og bogen er desuden forsynet med et stik af Frederik III og titelkobberet fra Joachim Moltkes udgave fra 1655. Bindet er af pergament, der er farvet grønt og dekoreret med et håndtegnet forgyldt mønster bestående af store hele, halve og kvarte rosetter med et viftemotiv og forbundet med dobbeltstreger på en baggrund af små stjerner. Mønstrer, der er omgivet af en yderbort, dækker hele bindfladen og går igen på ryggen, hvor de enkelte felter flankeres af halve rosetter (se fig. 5). Det hele er såre ubehjælpsomt udført, men interessant ved ganske åbenbart at være et forsøg at efterligne udsmykningen af et skindbind med et tilsvarende mønster stemplet i guld.³⁷ Den manglende finesse kunne tyde på, at Cassube, der formentlig på dette tidspunkt var uden større midler, har ladet bindet fremstille hjemme hos sig selv. I hans bo fandtes i hvert fald ved hans død 1693 både bogbinderpresser og andet materiale til indbinding af bøger. Det var først med bogbinderlavsartiklerne fra 1685, at det endegyldigt blev fastslået, at bogtrykkere og boghandlere, når de fik brug for bogbinderarbejde, havde at betjene sig af lavsmestre og ikke måtte benytte sig af bønhaser (fuskere) eller svende uden for lavet.³⁸

Ejendommeligt nok er det primitive Cassube-bind så vidt ses det første eksempel i Danmark på denne stil, hvor en dekoration af rosetter eller vifter m.v. udfylder hele bindfladen. Den kan med nogle få eksempler følges ind i 1700-tallet, alle med udsmykningen udført på brune skindbind. En oktavbibel fra 1670 i Hielmstiernes samling har på

bladets vandmærke er et narrehoved. Eks. er omtalt i O. Walde (note 33) II, s. 216f note 4). – I KB er et eksemplar i hovedsamlingen i rødt fløj med håndskrevet dedikation fra forfatteren til Frederik III's bibliotek på forsatsbladet, hvis vandmærke også er et narrehoved, og et eksemplar i Hielmstiernes saml. med håndskrevet dedikation fra Th. Bang til J.C. Rosing er i et halvbind uden udsmykning. Begge disse eksemplarer er uden løvmonogram. – I Universitetsbiblioteket findes 3 eks. i senere halvbind uden udsmykning, den ene med indklæbet exlibris 'Ex Donatione Regia An. MDCCXXX'.

³⁶ Eksemplarerne i KB og Universitetsbiblioteket har samme bind; i sidstnævnte bind er indklæbet exlibris med „Ex Donatione Regia An. MDCCXXX“.

³⁷ Et sådant skindbind fra Tyskland ca. 1681 er afbildet i *Kunsthædige gamle Bogbind* (note 1) nr. 76.

³⁸ Se Ingrid Ilse i *F & F* XXVI, 1982-83, s. 50 og 60.

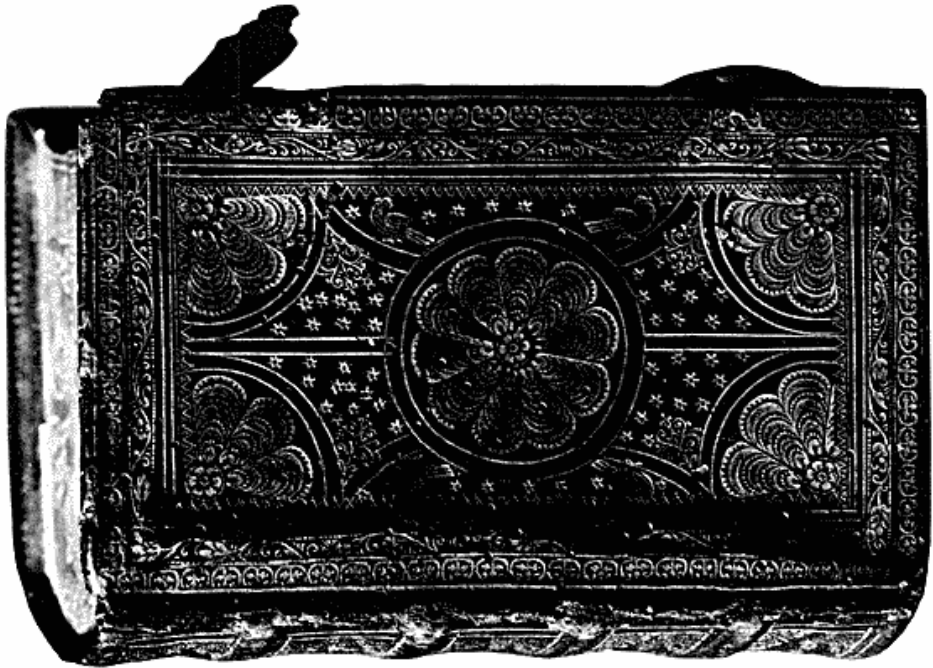
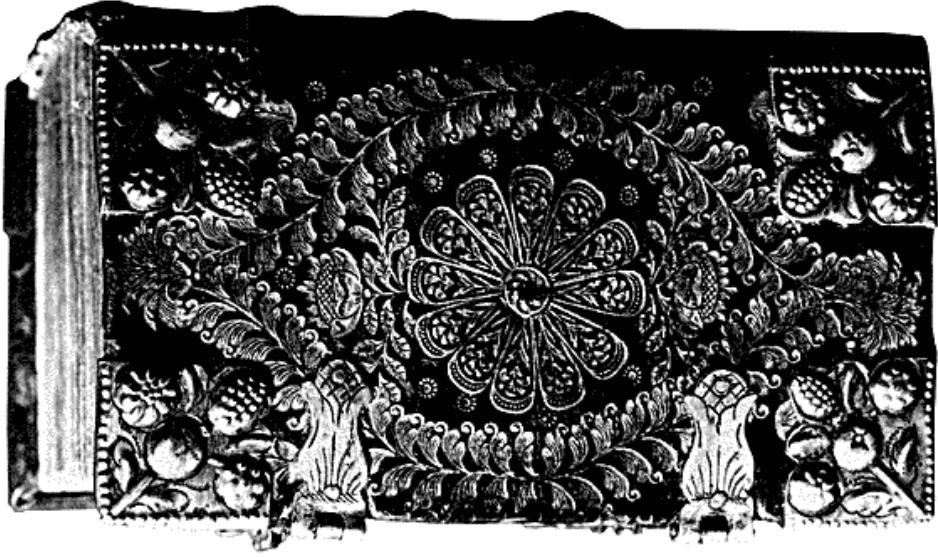

ryggen i stedet for titel ejerinitialerne AMHD og årstallet 1678, det sidste utvivtsomt indbindingsåret. Dekorationen er i princippet opbygget som Cassube-bindet, blot er der på det smalle format kun blevet plads til en enkelt fuld rosette, mens der til gengæld er blevet gjort rum for fire fugle (se fig. 6). En salmebog, den sidste i rækken af Cassubes 'fuldkomne' salmebøger, uden trykår, men fra sidste halvdel af 1680'erne, har på lignende vis ejerinitialer og årstal på ryggen, denne gang året 1690. En datering af bindet til dette år er helt sikker, fordi en ejerinskriftion på forsatsbladet er dateret april 1690. Dekorationen er væsentlig anderledes, men dog med en rosette i midten, og i stedet for stemplede hjørneornamenter har dette fornemme bind senere monterede metalbeslag med hver en blomst i relief (se fig. 7). Endnu en salmebog, Kingos, trykt i Odense 1701, står 1670-biblen nærmere i helhedspræg, men adskiller sig bl.a. herfra ved at have tætte løvranker omkring midtrosetten (se fig. 8), mens udsmykningen af en udgave af Kingos salmebog fra 1709 mere er i retning henad salmebogen fra 1690. Pragtbindet inden for denne dekorationsstil er dog et rødbrunt maroquinbind om G.A. de Bois-Clairs *Dialogues Chrétiens* (1693), der rummer en trykt dedikation til Christian V og rimeligvis har tilhørt denne. Det er meget sikkert udført med dekorationslementerne i en tæt og fast komposition, uden at bindet virker overlæsset (se fig. 9).

I de første år af Christian Vs regeringstid fortsatte som ovenfor nævnt den franske bogbinder Jean Michel arbejdet med at indbinde Det kgl. Biblioteks bøger indtil 1674, da han afløstes af Wolfgang Lamprecht, der igen 1691 blev afløst af Gottlob Schön. De bøger, der anskaffedes direkte til biblioteket, og andre som blev indbundet i biblioteksbind, må i perioden 1674 til 1691 formentlig tilskrives Lamprechts værksted, og i tiden derefter Gottlob Schöns, selv om det ikke kan dokumenteres ud fra kammerregnskaberne. Heller ikke giver disse konkrete holdepunkter med hensyn til indbindingen af de to optryk, Christian V 1690

På modstående side: Fig. 5. Jesper Brochmand: *Sabbato Sanctificatio*. Kbh. 1666. Fol. Pergamentbind. Antagelig det første eksempel i Danmark på denne stil, hvor bindfladen er fyldt med hele, halve og kvarte rosetter eller vifter.

På de følgende sider: Fig. 6. *Biblia*. Kbh. 1670. 8vo. Brunt skindbind med forgyldt dekoration. – Fig. 7. *En Ny Danske oc Norske Fuldkommen Psalme-Bog*. [U.å., men på bind og forsatsblad dateret 1690]. 8vo. Brunt skindbind med forgyldt dekoration og hjørnebeslag. – Fig. 8. Kingos salmebog. Odense 1701. 8vo. Brunt skindbind med forgyldt dekoration. – Fig. 9. G.A. de Bois-Clair: *Dialogues Chrétiens*. Kbh. 1693. 8vo. Rødbrunt maroquinbind med forgyldt dekoration.

og i 1693 lod Johan Laverentsen fremstille af Frederik IIs *Etzliche Psalmen* og *Ausserlesene Sprüche*.³⁹ De bevarede seks eksemplarer i oktav (fire i Det kgl. Bibliotek, to i Universitetsbiblioteket) er indbundet og dekoreret på stort set samme måde med forgyldte ornamenter i ramme på bindsiderne, hvis stilpræg bindhistorikeren Sofus Larsen har bestemt som fransk. Rygdekorationerne finder han identiske med biblioteksbindene fra samme tid og slutter heraf som sikkert, at de er indbundne på Wolfgang Lamprechts værksted.⁴⁰ Nu er rygdekorationerne ganske vist ikke alle af den nævnte type, men Lamprecht lyder dog som et rimeligt bud, og videre i den sag kommer man næppe, før der kan anstilles sammenligninger med anden anvendelse af disse dekorationstempler.

Hvad biblioteksbindene angår, findes der åbenbart ikke mange, som ved at have Christian Vs monogram i øverste rygfelt viser, at de er indbundet til Det kgl. Bibliotek. De der findes, er indbundet ganske som Frederik III-bindene og med ryggens felter dekoreret med de samme stempler. Rygdekorationen forekommer ligeledes i de samme 2 versioner som tidligere. Som eksempler kan nævnes nogle ombundne bøger, Aristoteles' *De animalibus*, Venezia 1498 (inkunabel nr. 306) med alle ryggens felter dekoreret med småstempler samt Bartholomaeus Anglicus *De proprietatibus rerum*, Nürnberg 1483, og samme bog i en udgave fra Strassburg 1485 med midt- og hjørnestempler på ryggen (inkunabel nr. 549 og 550).⁴¹ Også Vitus Berings *Obsidio Hafniensis* (1676) er indbundet som et typisk Frederik III-bind, men foruden Christian Vs kronede monogram i ryggens øverste felt er bindsiderne dekoreret med et kronet Christian Vs monogram i løvkrans, ligesom tidligere bøgerne med Frederik IIIs monogram.

Bind med Christian Vs monogram som eneste udsmykning på for- og bagperm er ikke usædvanlige og forekommer i flere udformninger og størrelser. Ligesom under Frederik III findes monogrammet anvendt både som dekoration og som ejermærke. Ret almindeligt er det således at finde det på samtidige bind med udgaven af *Danske Lov* (1683), hvor monogrammet altså signalerer, at Christian V var lovens giver, som det jo også gør det på bindet af senere udgaver. I andre tilfælde, når det gælder en bog, som er dediceret til kongen, vil Det kgl. Bibliotek ofte være i besiddelse af selve det eksemplar, som blev overrakt kongen, og

³⁹ *Kongelige Kammerregnskaber* (note 8) s. 383 og 448.

⁴⁰ Sofus Larsen i *Bogvennen* 1921, s. 48f (med afbildning).

⁴¹ Et eksempel på sidstnævnte rygdekoration er vist i *Bogvennen* 1921, s. 48.

monogrammet kan da opfattes som hans ejermærke.⁴² Men forholdet er ikke altid klart. Hvorfor bærer f. eks. et eksemplar af Christian Vs krigsartikler fra 1688 Christian Vs monogram, når eksemplaret har en håndskrevet dedikation til kronprins Frederik (IV), mens kronprinsens eksemplar af *Alterbogen* fra samme år som nævnt er forsynet med prinsens monogram til forskel fra kongens med dennes eget monogram? Spørgsmålet skal ikke uddybes her, hvor hovedsagen er at fastslå, at et konge- eller prinsemonogram m.v. i forbindelse med en forfatterdedikation til den pågældende med visse undtagelser giver eftertiden den bedste mulighed for at kunne datere et bind til bogens trykår.

Fra Christian Vs tid skal nævnes nogle eksempler. Et eksemplar af folioudgaven af Henrik Gerners postil *Sædvanlige hellige Dags hellige Tanker* (1684), som er dediceret til Christian V og hans dronning Charlotte Amalie og udkom på Christian Cassubes og Christian Geertzens forlag, har et bind, der ligner de sædvanlige biblioteksbind af brunt skind, stænket med sort og kun dekoreret på ryggen. Men til forskel fra disse bind har det et forgyldt kronet C5 på siderne og en anden rygdekoration end den, der er brugt på biblioteksbindene. Det kan derfor måske at være et gaveeksemplar fra Henrik Gerner eller forlæggerne. Det samme kongemonogram som på Gerners postil findes på Peter Kyllings botaniske håndbog *Viridarium Danicum* (1688), som er dediceret til Christian V. Også i dette tilfælde er dekorationen uhyre enkel. På det mørkebrune skind er udover kongens monogram i guldtryk kun et par linier i guld langs sidernes kant og en lilje i hjørnerne. Ryggen er i tidens stil opdelt i felter, hvert dekoreret med et lille stempel i midten og små stempler i hjørnerne. Men igen: ingen af stemplerne er de samme som på biblioteksbindene. Kylling havde fået privilegium på bogen, og det er vel rimeligt at antage, at han har kvitteret med dette gaveeksemplar.⁴³

Mere spændende er nogle mæcenatseksemplarer fra 1690erne udsmykket med kongens monogram i rammeudsmykning. Bl.a. kan anføres en fødselsdagslykønskning til Christian V den 15. april 1692 af P.

⁴² Et eksemplar af *Danske Lov*, afbildet i *Thesaurus* (note 33) s. 103, har samme rygornamentering, som bind indbundet for KB. Et andet eksemplar med Christian V-monogram, men åbenbart uden denne rygornamentering, omtales s. 102. En herfra forskellig udførelse af kongemonogrammet (fra 1688) er vist i *På Papir, Pergament og Palmeblade* (note 30) s. 51.

⁴³ Privilegiet i Rigarkivet: Danske Kancelli C 6, Sjællandske Registre 18.8.1688.

Vermehren, som trods tekstens ringe omfang er trykt i folio og har bindet betrukket med grøn silke. Midt på siderne er i forgyldning trykt kongens monogram i stor størrelse omgivet af to rammer bestående af to streger med en lille rosette i hvert af hjørnerne plus fire ornamentter ud for hjørnerne af den inderste ramme. Nøjagtig på samme måde er bindet dekoreret om Nicolaus Dibberns *Gründliche Beschreibung des sogenannten Italiänischen Kaufmännischen Buchhaltens*, trykt samme år og dediceret til Christian V, måske som kvittering for at denne havde givet ham privilegium på at udgive bogen.⁴⁴ Bogen er egentlig trykt i kvartformat, men eksemplaret er på stort papir og bindmaterialet i dette tilfælde rødt maroquin. Bogens tykkelse har gjort det muligt også at udsmykke de syv rygfolder med stiliserede blomster omgivet af fire hjørneornamenter. Dette nydelige arbejde overgås dog af den mere righoldige udsmykning, der er blevet spenderet på en bryllupshilsen til kronprins Frederik og prinsesse Louise af universitetet med *Gaudia Arctoi Orbis ob Thalamos* af Holger Jacobæus 1696. Med Christian Vs monogram på bindsiderne – det samme som de to foregående bind – er der utvivlsomt tale om eksemplaret, der blev overrakt kongen.⁴⁵ Materialet er atter rødt maroquin, men de to forgyldte rammer er her udfyldt med små ornamentter og prikker, og der er stemplet hjørneornamenter både inden- og udenfor den inderste ramme. De smalle rygfolder er dekoreret med en tilsvarende smal stiliseret blomst og små ornamentter i hjørnerne (se fig. 10). Som vanligt er bogbinderen anonym, og det er vel næppe troligt, at Universitetet i dette kongelige anliggende har holdt sig til at bruge dets egen bogbinder Jacob Petersen.

Som fremgået er der tegn på, at bindudsmykningen opnår større sikkerhed og elegance fra ca. 1690, og fra 1696 er da også det bekendte pragtbind om beskrivelsen af Kunstkammeret, *Museum Regium*, udgivet på kongens bekostning af Holger Jacobæus. Bindet af rødbrunt maroquin er på sider og ryg oversået med kongekroner – på siderne omkring et monogram i centrum, der på eksemplaret i Det kgl. Bibliotek er Christian Vs, på eksemplaret i Universitetsbiblioteket kronprins Frederik (IV)s. Forsåvidt udgør monogrammerne ejermærker, men utænkeligt er det jo ikke, at gaveeksemplarer, herunder nogle af de ek-

⁴⁴ Privilegiet i Rigsarkivet: Danske kancelli C 6, Sjællandske Registre 5.8.1690.

⁴⁵ Jvf. Holger Jacobæus' dagbog i: *Danske Samlinger* III, 1867–68, s. 245: 'Anno 1696 d. 5. februar offererede jeg Hans Kongl. Maytt. samt Hans Kongl. Hoyhed Printz Friderich den orationem panegyricam, som jeg d. 11. Dec. 1695 holte in auditorio til Hans Kongl. Hoyheds og Printzesse Lovises Bilager'.

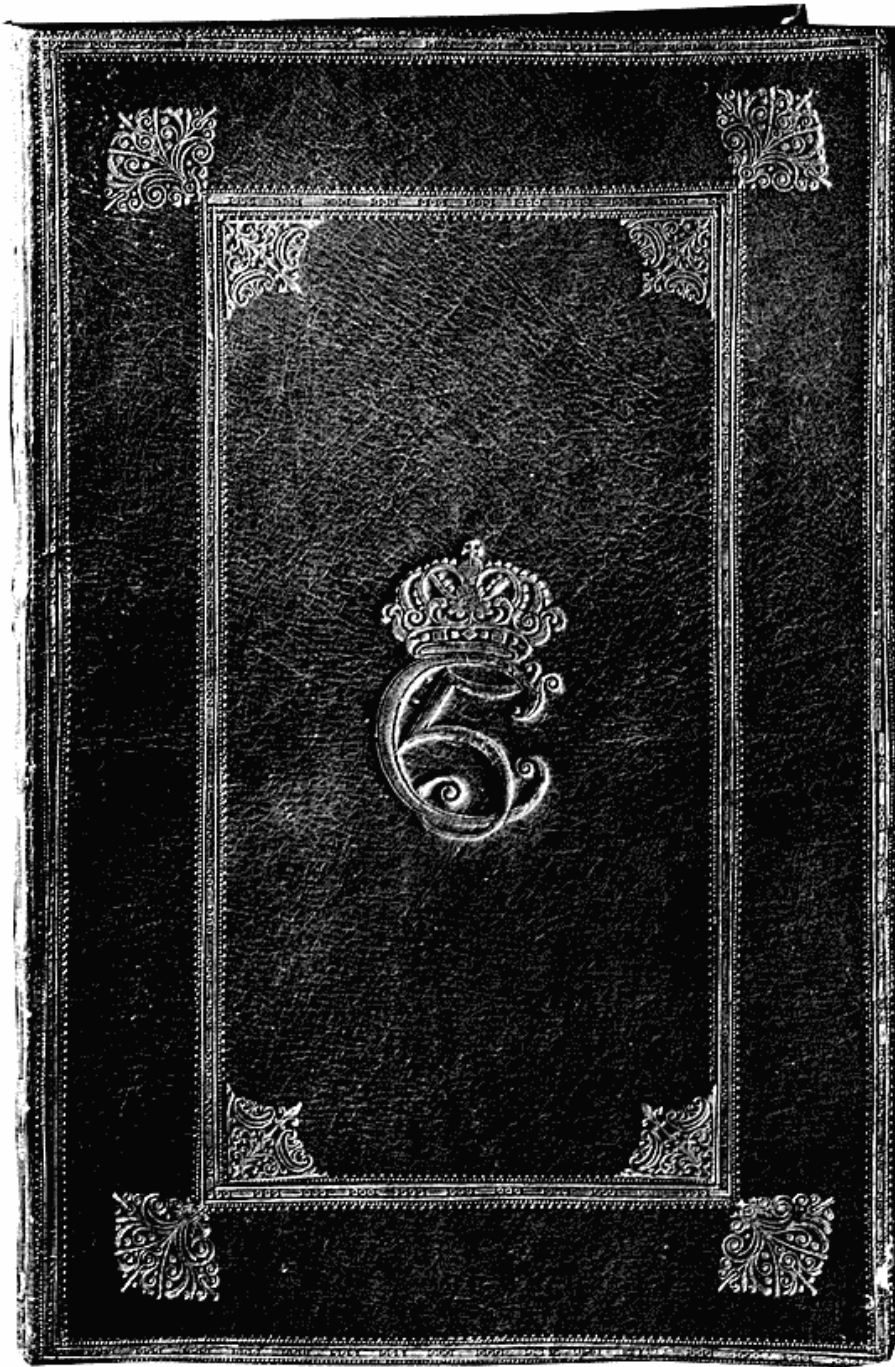

Fig. 10. Holger Jacobæus: *Gaudia Arctoi Orbis ob Thalamos*. Kbh. 1696. Fol. Rødt maroquinbind med forgyldt dekoration.

semplarer Jacobæus sendte til en række europæiske fyrster med Ludvig XIV og kejser Leopold i spidsen, også har båret kongens monogram. Heraf savnes indtil videre en undersøgelse. De spredte regnskabsoplysninger om udgifterne til fremstillingen rummer iøvrigt ikke noget om bindet.⁴⁶

'Masius- og Bois-Clair-bindene' 1687–1700

I det følgende skal omtales nogle bøger med hofprædikanterne H.G. Masius og G.A. de Bois-Clair som forfattere. De er fra tiden 1687–1700 og udmærker sig ved at være ikklædt bind, der er elegant eller ødselt dekorerede og de fleste sandsynligvis stammende fra kongefamiliens besiddelse. Som hofprædikanter stod forfatterne hoffet nær, og navnlig Bois-Clair rendte kongefamilien på dørene med håndskrevne og trykte dedikationseksemplarer for derved at opnå kontante honorarer og gratialer.⁴⁷ Han var som fransk-reformert præst kommet til København 1690, hvor han sluttede sig til den fransk-reformerte menighed, men konverterede 1693 til lutherdommen og blev så hofpræst.

Interessant ved Masius-bindene er, at de synes at være de ældste danske, der er dekoreret med de såkaldte vuggegængestempler, der frembringer figurornamenter som opadbøjede gænger under en vugge eller gyngestol. Udformingen af gængerne kan være symmetrisk såvel som asymmetrisk, og de kan sammenstilles på mange dekorative måder, hvad de også er blevet på bindet om Det kgl. Biblioteks eksemplar af Masius' *Interesse principum*, trykt 1687 i kvartformat med en dedikation til kongen. Det røde maroquinbind er overdådigt dekoreret med forgyldte vuggegænger, blomster, fugle og stjerner m.v., således at vuggegængerne dominerer ved at danne formationer både på midten, i hjørnerne og på ryggen (se fig. 11). De samme stempler ses anvendt på

⁴⁶ Christian Vs eksemplar er afbildet i: *På Papir, Pergament og Palmeblade* (note 30) s. 59; kronprins Frederik (IV)s eksemplar er afbildet i: *Dansk Boghaandværk gennem Tiderne 1482–1948*, 1949, s. 203 og – medtagende bogryggen – i: *Historiske og moderne Bogbind* (note 1) s. 31. – Af Holger Jacobæus' dagbog fremgår, at han 30.9.1696 overrakte kronprins Frederik et eksemplar, og senere at han modtog erkendtligheder for gaveeksemplarer sendt til europæiske fyrster, *Danske samlinger* III, 1867–68, s. 246f. – Om et eksemplar dediceret til Ludvig XIV og udgifterne til bogens fremstilling se H.C. Bering Liisberg: *Kunstkammeret*, 1893, s. 128f.

⁴⁷ Pengegaver bogført i *Kongelige Kammerregnskaber* (note 8) s. 432, 434, 438, 441, 479 og 485 og årsgratialer på 150 rdl. fra 1694 til 1699 s. 528.

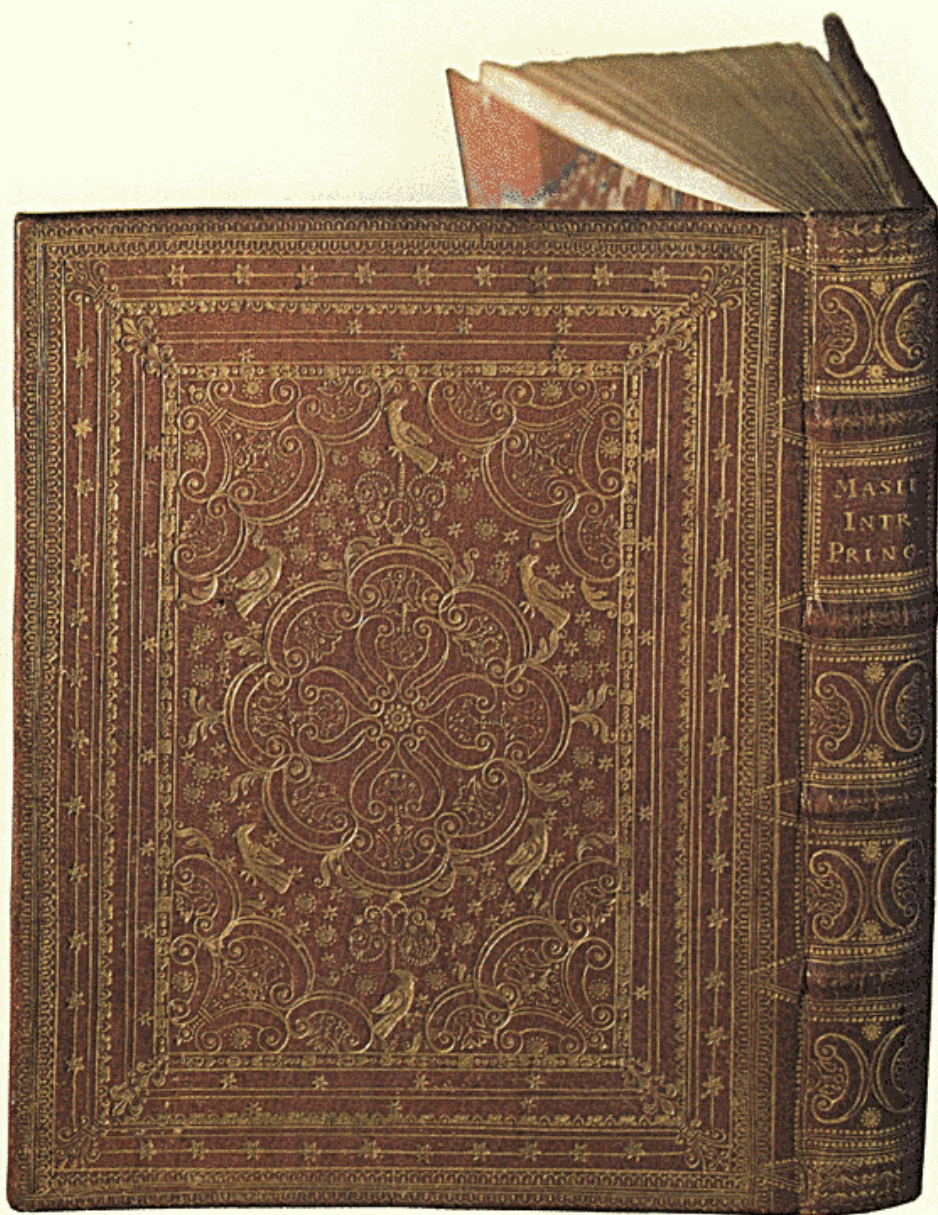

Fig. 11. H.G. Masius: Interesse principum. Kbh. 1687. 4to. Rigt udsmykket maroquinbind, rimeligvis et af de ældste danske bind dekoreret med vuggegænger.

et andet Masius-bind, hvormed er indbundet hans *De diis obotritis*, en oktav fra 1688. Bogen er dediceret til kronprinsen, men det pågældende bind er på en eller anden måde havnet i Statsbiblioteket i Århus.⁴⁸

Stilistisk er der herfra et stort spring til to bind, der sidder om eksemplarer af Masius' *Das treue Lutherthumb*, en bog i kvart trykt 1690. Katalogerne over henholdsvis kronprins Frederik (IV)s og dronning Louises bibliotek viser, at de hver ejede et eksemplar, så eksemplaret i Det kgl. Bibliotek har formentlig tilhørt kronprinsen eller kongen, mens eksemplaret i Universitetsbiblioteket, der blev afgivet hertil fra Det kgl. Bibliotek 1730, sikkert har været dronningens.⁴⁹ Bindene er begge af rødt maroquin, og udsmykket med midterornamenter bestående af bl.a. vuggægænger, men da disse blot er omgivet af to dobbeltrammer med hjørneornamenter uden at fladen mellem rammerne er udfyldt, er helhedspræget behersket enkelthed. Bindene er dog forskelligt dekoreret, idet midterornamentet er større og mere raffineret sammensat i Det kgl. Biblioteks eksemplar, der desuden til forskel fra Universitetsbibliotekets eksemplar også er forsynet med hjørneornamenter vendt ind mod centrum. Bindet i Universitetsbiblioteket er afbildet andetsteds,⁵⁰ mens bindet i Det kgl. Bibliotek vises som fig. 12. Hertil skal så lige føjes, at vuggægænger også forekommer på et bind med grøn silke indeholdende en fødselsdagslykønsking fra Masius til kongen 1691, hvor de sammensat i par dekorerer hjørnerne,⁵¹ og at Masius' *Heilige Passions-Gedancken*, trykt 1700, findes i et dedikationseksemplar, der har tilhørt dronning Louise og er indbundet i sort fløjel overbroderet med kroner i guldråd.

Bois-Clairs produktion af tryk og håndskrifter, alle dediceret til kongen eller medlemmer af kongehuset, strækker sig fra 1693 til ca. 1700. En snes stykker er indbundet i maroquinbind med rig udsmykning, hvori flere gange indgår vuggægænger, men sådan at de indgår på mindre fremtrædende måde i kompositionen. En liste over bemærkelsesværdige Bois-Clairbind ser således ud:

⁴⁸ *Kunsthæderige gamle Bogbind* (note 8) s. 92 nr. 73, og *Skønvirke*X, 1924, s. 114. – Bindet om samme bog i KB er uden interesse.

⁴⁹ Ingrid Ilsøe i: *F & F* XXII, 1975-76, s. 112.

⁵⁰ *Skønvirke* X, 1924, s. 122.

⁵¹ H.G. Masius: *Als der Erfreuliche Geburts-Tag des Christian des Fünfften ... Hochstfeierliche begangen war*. 1691.

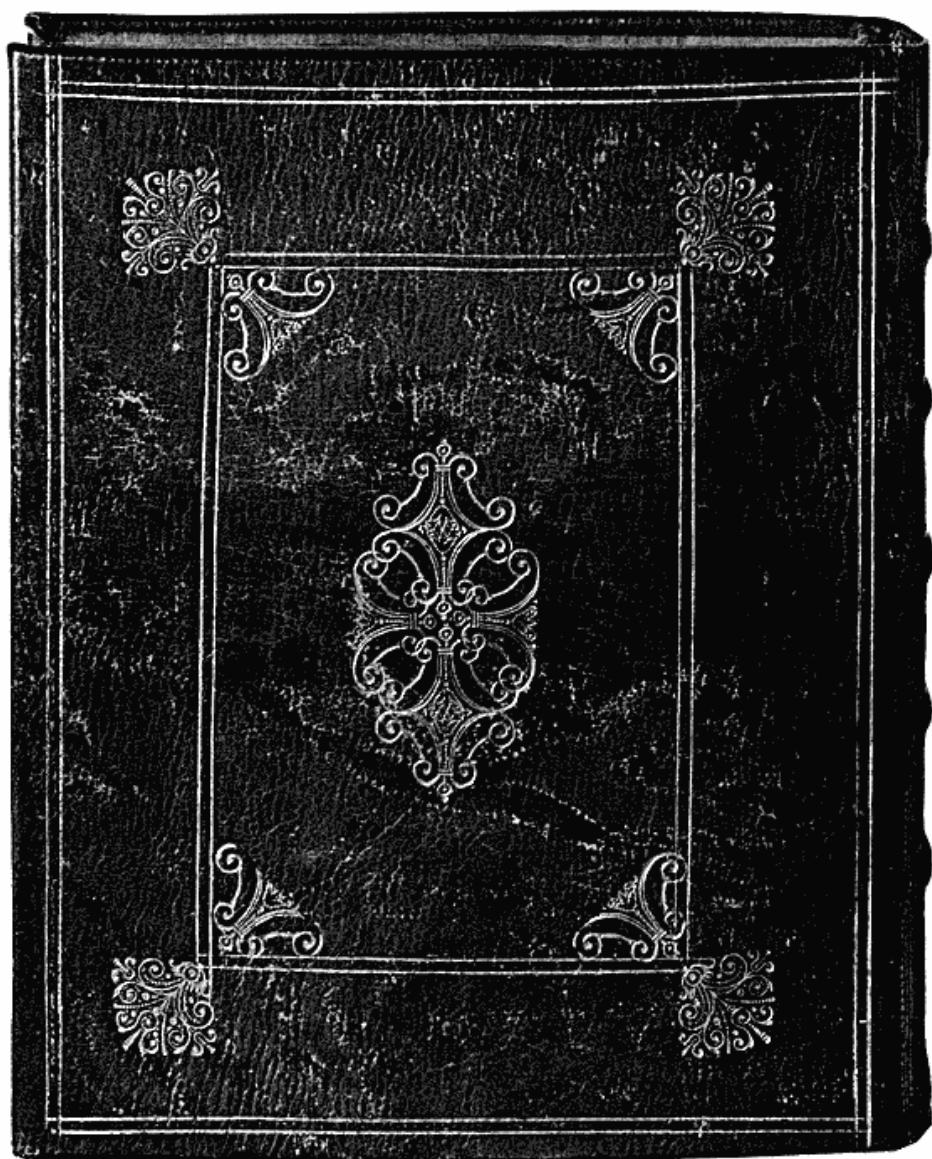

Fig. 12. H.G. Masius: Das treue Lutherthumb. Kbh. 1690. 4to. Rødt maroquinbind med forgyldt dekoration.

Dialogues Chrétiens. 1693. 8°.

Rigt udsmykket rosette- og viftebind omtalt ovenfor s. 115 og 117.

Recueil des cantiques écclesiastiques Luthériens. 1694. 8°.

3 eksemplarer. – Eks. 1: Rødbunt maroquinbind med tæt udsmykning. Medindbundet *Jonas Prophète*, se efterfølgende titel. Midt på bindet kronprins Frederik (IV)s monogram (se fig. 13). – Et lignende sammenbundet eksemplar fandtes i dronning Louises bibliotek, ifølge katalogen herover i 'roth. band'. – Eks. 2: Lysebrunt, noget medtaget maroquinbind med Christian Vs kronede monogram på midten i oval løvramme. Udenom hjørneornamenter og to treliniede rammer med ornamentik imellem. Oven over ovalen er på både for- og bagside trykt en udvidsket inskription på to linier, vistnok 'ECCLESIASTIQUES' (se fig. 14). – Eks. 3: Hielmstiernes samling. Sort maroquinbind med Christian Vs kronede monogram. Yderst på bindfladen en treliniet ramme med hjørneornamenter. Over ovalen på forsiden trykt 'DE L'EGLISE', på bagsiden 'DE LA COUR'.

Jonas Prophète, ou le prédicateur fugitif. 1694. 8°.

Rødt, noget medtaget maroquinbind udsmykket omtrent som Eks. 2 af foregående. På forsiden trykt over ovalen 'Jonas prophete', på bagsiden 'Dedicateur fugitif'(?). Bogen har trykt dedikation til kronprins Frederik (IV).

La vie de Saint Timothee. 1695. 8°.

Lysebrunt maroquinbind med Christian Vs kronede monogram i stor størrelse i firkantet felt med hjørneornamenter og en krone foroven og forneden. Udenom rammeornamentik. Enkelte af dekorationselementerne er fælles med *Recueil des cantiques*, eks 1. Bogen har trykt dedikation til kronprins Frederik (IV).

Les consolations de l'ame fidelle. 2.ed. 1696. 8°.

Eks. 1 i hovedsamlingen i lysebrunt maroquin med Christian Vs kronede monogram i stor størrelse i firkantet felt med ornamentik foroven og forneden. Uden om to treliniede rammer med ornamentik imellem. I denne ornamentik indgår vuggægænger (se fig. 15). – Eks. 2 i Hielmstiernes samling i sort maroquinbind med Christian Vs kronede mono-

På modstående side: Fig. 13. G.A. de Bois-Clair: Recueil de cantiques écclesiastiques Luthériens. Kbh. 1694. 8vo. Rødbunt maroquinbind med forgyldt dekoration. – Fig. 14. G.A. de Bois-Clair: Recueil de cantiques écclesiastiques Luthériens. Kbh. 1694. 8vo. Lysebrunt maroquinbind med forgyldt dekoration.

gram i oval løvramme. Langs kanten en treliniet ramme og ornamenten i hjørnerne. Over ovalen trykt på forside 'DE L'EGLISE', på bagsiden 'DE LA COUR'. Bogen har trykt dedikation til prinsesse Sophie Hedevig.

Discours. 1696. 8°.

3 eksemplarer. To næsten identiske eksemplarer i Hovedsamlingen i lysebrunt maroquinbind med dekoration disponeret som foregående, men kongemonogrammet er mindre og i oval løvramme. I ornamentikken er vuggegængerne mere fremtrædende og suppleret af stjerner. Foruden trykt dedikation til Christian V rummer det ene eksemplar et maleri af jomfru Maria med en håndskrevet kommentar af forfatteren (se fig. 16). – Et eksemplar i Hielmstiernes samling er heftet.

Le Catechisme Evangelique en trois Langues. 1697. 8°.

Rødbrunt maroquinbind med en fransk lilje i firkantet midterfelt omgivet af en tæt ornamentik. Mellem midterfeltet og yderste rand ornamentik bestående af bl.a. vuggegænger (se fig. 17). Bogen har trykt dedikation til prins Vilhelm.

Oraison funebre de Christian 5. Kbh. 1700. 4°.

To eksemplarer: Et sort maroquinbind i Det kgl. Bibliotek med Christian Vs kronede monogram omgivet af vuggegænger. I borten udenom er der stemplet C5 i hjørnerne, og i den yderste brede bort er der atter ornamentik med bl.a. vuggegænger. Bindet har mistet forgyldningen, men er rigere udsmykket end eksemplaret i Universitetsbiblioteket, der har tilhørt prinsesse Charlotte Amalie.⁵²

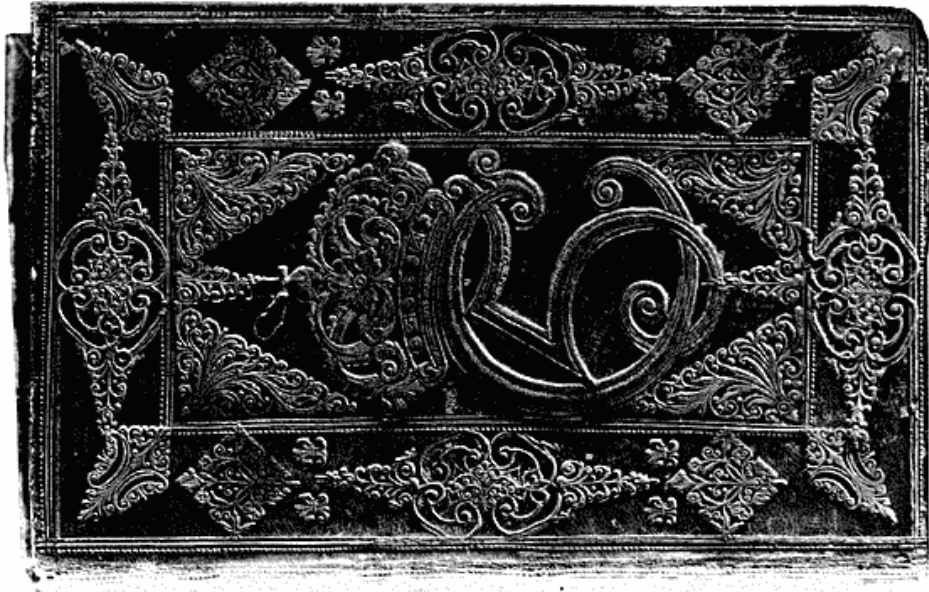
Følgende er håndskrevne:

Jonas Prophète. Med håndskreven dedikation til Christian V dat. 1694 og et lille maleri af Jonas. Gammel kgl. Samling 1557 4°.

Rødt maroquinbind med Christian Vs monogram i oval løvramme omgivet af to treliniede og en fireliniet ramme, iøvrigt uden anden udsmykning end hjørneornamenter.

⁵² Sidstnævnte eksemplar er afbildet i: *Dansk Boghaandværk* (note 30) s. 208.

På modstående side: Fig. 15. G.A. de Bois-Clair: *Les consolations de l'âme fidelle*. 2. ed. Kbh. 1696. 8vo. Lysebrunt maroquinbind med forgyldt dekoration. – Fig. 16. G.A. de Bois-Clair: *Discours*. Kbh. 1696. 8vo. Lysebrunt maroquinbind med forgyldt dekoration.

Trois Fleurs. Med nytårhilsen til Christian V dat. jan. 1698. Gammel kgl. Samling 1544 4°.

Rødbrunt maroquinbind med rig dekoration omkring et af en bort indrammet midterfelt ved Christian Vs monogram i oval løvramme. I ornamentikken indgår vuggegænger.

Prædiken om Guds Kierlighed. Den 15. april [kongens fødselsdag] 1698. Dansk-fransk paralleltekst. Gammel kgl. Samling 1505 4°.

Rødbrunt maroquinbind dekoreret på samme måde som foregående, men i tættere udformning med brug af flere stempler (se fig. 18).

I disse Masius- og Bois-Clair-bind veksler en ret enkel udsmykning med tætte, op til overlæssede fulddekorationer, men at enkelte stempler går igen på kryds og tværs, er der næppe tvivl om. En nærmere bestemmelse heraf overlades til mere kyndige, blot skal sluttelig i denne forbindelse rejses spørgsmålet, om der kan spores nogen anledning til, at denne rigere dekurationsstil viser sig i Danmark ca. 1687, hvor også vuggegængestempler dukker op. Det er naturligvis muligt, at bogbindere, der havde foretaget den obligatoriske rejse på valsen i udlandet, vendte hjem med indtryk udefra og sørgede for at importere de nødvendige stempler. Men der kan også peges på en anden mulighed. I 1685 havde Christian V udstedt gode privilegier til reformerte håndværkere for dermed at lokke dem til at tage ophold i Danmark og ikke mindst København. I en liste over de fransk-reformerte, der indtil 1690 havde slået sig ned i hovedstaden, registreres en bogbinder ved navn *Jean François Samson*, som stammede fra Genève, havde slået sig ned i Åbenrågade, giftet sig med en dame fra Paris og var blevet kirkeværge ved den franske kirke.⁵³ Da han udmærket kan være indvandret et par år tidligere, må han afgjort tages i betragtning som en mulig fornyer af de danske bogbindstraditioner sidst i 1680erne. At specielt Bois-Clair med

⁵³ D.C. Clément: *Notice sur L'Eglise réformée francaise de Copenhague*, 1870, s. 12, 67, og mandtalslisten fra 1690 i Louis Bobé: *Charlotte Amalie, Königin zu Dänemark ... und die Anfänge der deutsch und französisch reformierten Kirche zu Kopenhagen*. Kbh. 1940, s. 179 og 182 nr. 82.

På modstående side: Fig. 17. G.A. de Bois-Clair: *Le Catéchisme évangélique en trois langues*. Kbh. 1697. 8vo. Rødbrunt maroquinbind med forgyldt dekoration. – Fig. 18. G.A. de Bois-Clair: *Prædiken om Guds Kierlighed*. Den 15. april 1698. Gammel kgl. Samling 1505 4to. Rødbrunt maroquinbind med forgyldt dekoration.

sin tilknytning til den franske menighed har kendt ham, kan der i hvert fald ikke være tvivl om.

Nogle kongelige bindbestillinger

I 1693 lod Christian V statutterne for Elefantordenen og for Dannebrogordenen trykke. Hver nyudnævnt ridder fik udleveret et eksemplar med vedføjet segl af ordensstatutterne, som skulle tilbageleveres ved hans død sammen med ordenstegnet, men eksemplarer påtræffes også i privateje. Blandt flere eksemplarer i Det kgl. Bibliotek i forskellig indbinding må to anses for at være indbundet i samtidige bind, dels et eksemplar af Elefantordenens statutter, dels et samlingsbind, der indeholder statutterne for begge ordner. De to bind er indbundet i brunt marmoreret kalveskind med omtrent samme forgyldte dekoration bestående af kongens spejlmonogram omgivet af først Dannebrogordenens og derpå Elefantordenens kæde midt på bindets for- og bagside i en ornamental ramme. Langs kanten er endnu en ornamental ramme. I ryggens felter findes stiliserede grene, og på samlingsbindet desuden en fugl i hvert felt. Nogle af stemplerne genfindes på andre af tidens bind. F.eks. findes den inderste bort på begge bindene og rygdekorationen på samlingsbindet også på ovennævnte eksemplar af Bois Clairs *La vie de Saint Timothee* (1695), mens den yderste bort forekommer på det røde maroquinbind til *Lex Regia* (1709) (se nedenfor) og på bindet af et bibelhåndskrift, som har tilhørt adelmanen Vincent Lerche (1666–1742), ganske vist med forskelligt hjørnestempel. Dette er inden for borten overstrøet med Lerches våben og er forsåvidt en parallel til eksemplarerne af *Museum Regium*, der er oversået med kongekroner.⁵⁴

Efter Christian Vs død kom Frederik IV på tronen og blev året efter af Sjællands biskop Henrik Bornemann salvet til konge. Bornemanns prædiken til denne lejlighed blev efter kongelig befaling trykt af Johan Laverentsen, der var Kongelig Majestæts og Universitetsbogtrykker. Oplaget var på 1000 eksemplarer i to forskellige folio-formater. 500 i stort format på Royal skrivepapir og med de kongelige navne på titelbladet trykt med rødt samt to store portrætter af kongeparret, stukket af tyskeren Johan Friedlein, der virkede i København omkring århundredskiftet. De andre 500 var på Median skrivepapir, med titelbladet trykt i

⁵⁴ Et eksemplar i privateje er afbildet i *Thesaurus* (note 33) s. 101. I *På Papir, Pergament og Palmeblade* (note 30) s. 58 er bindet vist i en yngre version. – Lerches bibelhåndskrift er GKS 2 fol.

sort og uden portrætterne. Så at sige hele oplaget blev indbundet, og af regninger i Rigsarkivet fremgår det, at det blev indbundet i fire forskellige indbindinger. Samtidig oplyses det, hvem bogbinderen eller rettere bogbinderne var, for de var tre om det, og hvor meget de fik for de forskellige indbindinger.⁵⁵ Eet blev indbundet i rødt fløjel med Frederik IVs monogram i sølv- og guldbroderi. 51 eksemplarer på stort papir blev indbundet i rødt skind med Frederik IVs monogram og borter i guldtryk. 201 eksemplarer blev indbundet i franskbind, ligeledes med guldmonogram og en enkelt bort, og 729 blev indbundet i rødt papir med guldmonogram og en enkelt bort.

Fordelingen på papirformater, bind og bogbinder er i regnskaberne anskueliggjort ved en tabelopstilling, som gengives her:

Efter at bemelte Bogbinder Tiid efter anden haver indbun- den de dem betroede Exempla- rer, skall de deraf have gjort Leverantze til RentCammered som følger:	af Regal-papiir indbunden udi			af Median Papiir udi	
	Rødt leder	Fransk bind	Rødt papir	Fransk bind	Rødt papir
1. Anderes Lyman, de 4 første til Prøve i rødt plus1	1			1	1
ditto de øfrige efter hands Regnskab	50	100	195	75	358
2. Gottlob Schön efter Regnskab		25	25		50
3. Jørgen Gade			50		50
Efter ovenstaaende	1 447	125	270	76	459 535
		982			

Ialt indbandt *Andreas Lyman* 782 eksemplarer, *Gottlob Schön* og *Jørgen Gade* hver 100. Som det ses var *Lyman* den betroede hovedleverandør og har indbundet det i Det kgl. Bibliotek bevarede eksemplar af salvingsakten i rødt fløjel med Frederik IVs kronede spejlmonogram i sølv- og guldbroderi (se figur 19). Eksemplarerne i rødt skind må han ligeledes tage på sin kappe, men sådanne findes hverken i Det kgl. Bibliotek eller

⁵⁵ Regningerne vedr. Frederik IVs salvingsakt findes i: Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Forskellige specialregnskaber. 48. Frederik IVs salvingsakt 1700.

Fig. 19. Frederik IVs salvingsakt. Kbh. [1700]. Fol. Bind i fløjldekorert med broderi.

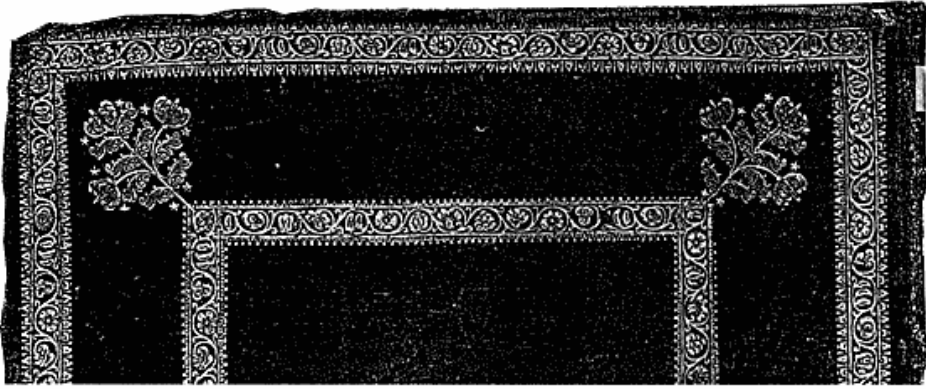

Fig. 20. Frederik IVs salvingsakt. Kbh. [1700]. Fol. Udsnit af bind i rødt kalveskind med forgyldt dekoration. Karen Brahes Bibliotek, Odense.

Universitetsbiblioteket. Et enkelt eksemplar på stort papir er det dog lykkedes at finde i Karen Brahes bibliotek i Odense, i rødt kalveskind med kongens forgyldte spejlmonogram og to ornamentale borter, hvorpå en prøve vises i fig. 20. Eksemplarer i franskbind, blot smykket med kongens monogram i guld, findes i Universitetsbiblioteket. De må være indbundet af enten Lyman eller Gottlob Schön, efter en sandsynlighedsberegning snarest af Lyman. Et af eksemplarerne i rødt papir findes i Hielmstiernes samling.

Hvad betalingen angik var prisen 1 rdl. for indbindingen i rødt skind, 4 mark pr. franskbind og 2 1/2 mark for heftningen i rødt papir. Hele oplaget forelå indbundet i efteråret 1705, men så sent som i maj 1706 måtte Lyman rykke for at få sit resterende tilgodehavende udbetalt.

Mindre oplysende er kilderne om det bedst kendte af de kongelige udgiverforetagender, udgivelsen 1709 af *Lex Regia* eller Kongeloven. Endnu i 1710 var det ikke afgjort, hvordan indbindingen skulle være, og det aktstykke, der fortæller mest om sagen, er en henvendelse til kongen fra geheimearkivaren Frederik Rostgaard, hvem udgivelsen var betroet, for at få besked:

Stormægtigste Allernaadigste Arve konge og Herre,

Efter Eders Kongl. Mayts. Allernaadigste befaling haver ieg sat Bogbinderen i arbeid i mit Huus, som for det første er beskeftiget med at hefte og beskiære saa og forgyldte en deel exemplarier og sette Papper

eller Cartons derom; Men paa det samme arbeide ikke skal finde nogen hinder eller ophold, saa haver ieg med dete paa det allerunderdanigske vilet indhente Eders Kongl. Mayts. Allernaadigste Ordre om disse faa Poster:

- (1) Hvormange Exemplarier i röt flöyel skal indbindes?
- (2) Hvormange deraf med broderie og galluner skal udstyres?
- (3) Om det skal være Eders Kongl. Mayts. Navn, eller det Kongl. Vaaben som derpaa skal broderes?
- (4) Hvormange i röt Saffian eller Marroquin skal indbindes?
- (5) Og om ieg saadant Saffian fra Hamborg eller Lubec skal forskrive, efterdi ingen forraad deraf i Kiöbenhavn er at finde.

Jeg vil vente paa en Allernaadigste resolution og forbliver

Eders Kongl. Mayts.

Allerunderdanigste tro Arve-
Undersat og Tiener

F. Rostgaard.

Kiöbenhavn, d. 27. Junij 1710.⁵⁶

Svaret på brevet er ikke meget oplysende, men af en regning på yderligere 500 rdl. til maroquin fra Hamburg, fragt og bogbinderløn ses, hvor maroquinen kom fra, og desuden at bogbinderen fik 2 rdl. for at indbinde og forgylde hvert eksemplar.⁵⁷ Derimod fremgår ikke, hvornår de er blevet færdige, ligeså lidt som hvem der har indbundet dem.

I Det kgl. Bibliotek findes fløjlsbindet i to eksemplarer, ét i hovedsamlingen og ét i Hielmstiernes samling, og det er gengivet i farver i bibliotekets jubilæumspublikation fra 1993.⁵⁸ Desuden haves to bind i rødt maroquinbind udsmykket på vanlig vis med kongens, dvs. Frederik IVs spejlmonogram midt på bindet omgivet af ordenskæder og to borter med ornamentik imellem (se fig. 21). Yderborten genkendes fra de nævnte bind med ordensstatutter, og rygdekorationen bestående af stiliserede grene og fugle minder om dekorationen af kronprins Fre-

⁵⁶ Papirer og regninger vedr. Kongeloven 1709 findes i Rigsarkivet: Kabinetsarkiv. Frederik III. Kongeloven.

⁵⁷ Rigsarkivet: Partikulærkammeret. 38. Partikulærkasseregnskaber, 1710 bilag 211: Yderligere 500 rdl. til maroquin fra Hamburg, fragt og bogbinderløn.

⁵⁸ I *På Papir, Pergament og Palmeblade* (note 30) s. 63.

Fig. 21. Lex Regia. Kbh. 1709. Fol. Bind i maroquin med forgyldt dekoration.

deriks eksemplar af Bois-Clairs *Recueil* fra 1694, men noget bestemt værksted hjælper dette næppe til at udpege. Det synes at være rent gætværk, når *Lex regia*-bindene enten har været tilskrevet Gottlob Schön eller Johann Boppenhausen.⁵⁹ Man kunne med lige så stor eller større ret pege på Andreas Lyman.

⁵⁹ Carl P. Nielsen og R. Berg (note 2) s. 53 (Schön); Anker Kyster (note 1) nr. 83 (Boppenhausen).

SUMMARY

INGRID ILSØE: *Investigations of the book bindings in the collections of the Royal Library. I. Danish book bindings and book binders c. 1650-1710*

The largest and most representative collection of Danish book bindings found anywhere is that spread throughout the collections of the Royal Library. There are, however, still considerable holes in our knowledge of the history of Danish book binding, and the purpose of these investigations is in part to present a series of hitherto unnoticed Danish bindings from this period in order that they are accessible for studies of historical styles, the stamps of bookbinders etc., and in part to identify the bindings as the work of particular bookbinders.

Characteristic examples of bindings from the period of Frederik III are mentioned, among them bindings decorated with a crowned F₃ or F₃S (cf. fig. 3-4) and examples of Danish fan bindings of which the earliest is a presentation copy given to Frederik III in 1666 (cf. fig. 5-9). From Christian V's reign several different gift bindings are shown: bindings decorated with a large crowned C₅ (cf. fig. 10), bindings where the 'drawer-handle' ornaments began to show up in the decorations (fig. 11-12), and a series of markedly decorated gift bindings from the French court priest Bois-Clairs (fig. 13-18). A French influence could have come from an immigrant French-Reformed bookbinder, Jean Francois Samson, churchwarden at the French church in Copenhagen.

The final examples are several bindings ordered by royalty, for one of which it has proved possible to identify the bookbinders – Frederik IV's anointment act – via the accounts in the national archives. Three bookbinders (Gottlob Schön, Andreas Lyman and Jørgen Gade) were involved in the production of the four different types of bindings in which the edition was bound (fig. 19-20). And one last issue is raised, with regard to the accepted idea that the luxury binding of *Lex Regia* was done by either Johann Boppenhausen or Gottlob Schön, it is pointed out that Andreas Lyman is just as probable a guess (fig. 21).